

Hänsynstagandets paradoxer. Om äldre, närstående och biståndshandläggare vid flytt till särskilt boende

*Maria Söderberg, avhandling i socialt arbete,
Lunds universitet, 2014.*

Doktorsavhandlingen "Hänsynstagandets paradoxer. Om äldre, närstående och biståndshandläggare vid flytt till särskilt boende" skriven av Maria Söderberg är en sammanläggningsavhandling inkluderande fyra artiklar skrivna tillsammans med handledarna och en sammanbindande kappan. Designen är elegant såtillvida att varje aktör inblandad i beslutet om flytten, de äldre, anhöriga och biståndshandläggare, får var sin artikel. Den fjärde artikeln är mera teoretiskt inriktad med utgångspunkt i de resultat som framkommit i de tre övriga. Avhand-

lingen innehåller flera intressanta och för äldreomsorgen nydanande teoretiska inspel, framför allt utvecklade i kappan. I denna recension begränsar jag mig till huvudspåret där individens strävan efter autonomi och integritet står i centrum; hur detta färgar den sociala process som inleds när förmågan att klara sig själv avtar, samt till några principiella frågor som rör avhandlingens form.

Självständighet autonomi och integritet är begrepp som löper genom hela avhandlingen. Hur påverkas äldre personer av att deras önskan att förbli obe-

roende hotas, och hur resonerar de när deras minskade förmågor eventuellt leder till flytt? Hur tolkar de äldre sina anhörigas och de professionellas syn på en flytt och vad betyder det i termer av stigmatisering? Det handlar om när den fysiska och den psykiska kapaciteten sviktar. Det handlar också om inflytandet över omsorgen, och om möjligheten att fortsätta leva i enlighet med egna värderingar.

Söderbergs avhandling fokuserar på åldrandet, en process som alla genomgår, hög som låg, respekterad som mindre respekterad. Med utgångspunkt i Goffmans bok "Stigma" från 1963 gör hon intressanta om än inte lätthanterliga iakttagelser. Goffman förlägger inte stigmat till den egna personen utan till omgivningen. Teorin blir på så sätt opersonlig; det är i relationen som identiteten och stigmat skapas. I avhandlingen är det beroendet av andra som analyseras.

Det egna hemmet framstår som en självständighetens borg och blir en viktig plats där man kan dölja sitt stigma. Detta begrepp användes ursprungligen för att med ett brännmärke markera att kriminella eller andra avvikande och "lägre stående" i samhället skulle undvikas. Stigmatiseringen fyller många funktioner: att upprätthålla ojämlika relationer, att förstärka en social norm, att hålla personer åtskilda (det kan t.ex. vara befogat vid smittsamma sjukdomar men ofta sträcker sig åtskillnaden längre än vad som är nödvändigt). Stigmatisering kan ske på individuell, interpersonell eller på samhällelig nivå. Individen stigmatiserar dessutom sig själv, och man ska också vara medveten om att samhällets lagar och normer inte heller

är neutrala. Ett universellt välfärdssystem var genom att inte utpeka någon enskilds behov av hjälp, ägnat att inte stigmatisera enskilda individer.

För fördjupning i det sociala skeendet används teorier om sociala band, besläktad med Goffman och interaktionismen och den emotionsteori (Scheff och Starin 2002) som innefattar känslor av skuld, skam och förlägenhet som kan uppstå i interaktionen med andra. Också Scott's och Lyman's (1968) begrepp om rättfärdigande och ursäkter (accounts) används som komplement. Skillnaden mellan förväntningar och i vilken mån man orkar leva upp till dem blir en viktig utgångspunkt. Varje relation härbärgerar känslor. Skam uppstår när sociala band upplevs som hotade eller osäkra medan stolthet kan uppstå när sociala band kan upprätthållas. I det moderna samhället undanträngs ofta dessa känslor. En situation där emotionerna kan blomma ut kan som i Söderbergs fall vara vid en flytt till ett särskilt boende. Då manifesteras att man är så beroende att man inte klarar sig själv längre. Då kan känslor av skam som tidigare kunnat döljas tvingas fram.

Datamaterialet är omfattande. Sammanlagt 47 intervjuer är utförda vid ett eller flera tillfällen med 21 äldre personer som ansökt om flytt till särskilt boende, såväl beviljade som de som fått avslag. Också de som avstått erbjudandet om plats ingår. Till detta ska läggas 27 intervjuer vid ett eller flera tillfällen med 17 närstående, samt 7 vinjettbaseerade intervjuer med biståndshandläggare. Därtill kommer observationer och egen förförståelse. De flesta av de intervjuade

hade flerfaldiga diagnoser, vilket också är det vanliga numera för att få hjälp, 19 fick hemtjänst i varierande omfattning och två var på ett dag-center. I intervjumaterialet finns återblickar relaterade till vad som hände innan och efter genomförd flytt (14 pers.). Vad gjorde man mellan ansökan och beslut? Var befann de sig 12 månader senare?

Närståendeintervjuer genomfördes med sex män mellan 40 och 89 år och elva kvinnor mellan 40 och 89 år. Av dessa tillhörde fyra samma generation, två makor och två syskon och 13 tillhörde den yngre generationen. Hon intervjuade sju av tio biståndshandläggare med hjälp av vinjetter. Deras svar går alltså inte att knyta till de äldre och närstående som intervjuats. Deras ålder varierade mellan 28-64, och de var utbildade socionomer/social omsorg eller med ålderdomshemsföreståndarutbildning.

I enlighet med den kvalitativa metodens principer söktes variation i bakgrund och erfarenheter av den hjälp de fått. Trots försök blev dock urvalet ganska homogent. Bland de 21 intervjuade var alla, utom en person som kom från ett närliggande land, svenskfödda. Med kunskap om den kommun som undersökningen genomfördes i vet vi att det fanns en etnisk variation där. Likaså var majoriteten av de äldre i materialet från staden, och endast en person från stadens utkant respektive landsbygd. De flesta bodde i lägenheter men någon bodde i villa och någon i radhus. Yrkesbakgrunden rymde såväl service- och tjänstemannayrken som chefer och anställda, 17 personer hade egna barn, en hade fosterbarn och två var utan egna

barn. Av de 21 intervjuade äldre var sju män i åldrarna mellan 80-89 och 14 kvinnor i åldrarna mellan 80-99. Att det finns flera kvinnor än män i urvalet motsvarar däremot den äldre befolkningen.

Det västerländska samhället ställer höga krav på oberoende i fysisk, psykisk och andlig mening. Den självständiga identiteten byggs upp kontinuerligt men hotas när åldrandet inträder. I de mikrosociologiska sammanhangen tar det sig många paradoxala uttryck. Individerna försöker justera sig och sin omgivning genom att bland annat undvika att bli generad eller att genera andra. Att inte lyckas leva upp till ambitioner de tidigare haft eller till allmänt accepterade normer är skamfylt. Dess motsats, att man lyckas, gör att alla känner sig stolta. Med begreppet "account" kan Söderberg studera ursäkter eller rättfärdiganden av beslut eller handlingar som på något sätt är problematiska utifrån gängse normer. Ibland måste individen ta avstånd från en handling och påtala att valet var oundvikligt eller att det strider mot den egna viljan, det var egentligen någon annan som bestämde. Varje ursäkt eller rättfärdigande ger uttryck åt bakomliggande förhandlingar av identiteten.

Goffmans teorier hjälper Söderberg att se att alla är medagerande i en "stigmatiseringsprocess". Parterna vill respektera varandras integritet. Hänsynstagandet, tystnaden, att man som anhörig inte vill punktera självkänslan genom att ärligt tala om vad andra ser, blir då en del i detta. Dessvärre gynnar detta också nedskärningar i samhällets sociala omsorgsutbud. Behoven blir orealistiskt underskattade.

Söderberg fann en beslutsprocess i försvar för ett fortsatt hemmaboende och ursäkter för att flytta till ett särskilt boende i de fall där det varit aktuellt. Hon konstaterar att gamla människor flyttar först då gränsen för det omöjliga uppnåtts, att de i det längsta har modesta krav på assistans och att de mår dåligt av att de inte förmår leva upp till de värderingar som finns i samhället. Det paradoxala blir att de normaliserar sig själva, d.v.s. de tillåter mindre variation och avvikelse hos sig själva än vad som finns i samhället som helhet. De anhöriga var stolta när anpassningen fungerade bekräftande och ledde till det de eftersträvat, samt att undvikandet blev liktydigt med att relationen kvarstod. De kände skam när strategin inte lyckats, eller när deras engagemang varit för starkt eller ensidigt och kanske i slutändan lett till att de svikit sin släkting. Biståndshandläggarna valde att stärka de äldres önskan att bo kvar hemma men övervägde riskerna för fallolyckor, depression och isolering. Det särskilda boendet presenterades snarast som ett hinder med risk för isolering. Det gällde att förankra detta hos närstående och att hushålla med samhällets resurser. Man kan i socialpolitisk mening tala om en förskjutning från en behovsbedömning till en resursbedömning. Behoven av att ekonomisera med resurserna döljer de äldres intressen av att delta i beslutet. Det som återstår förknippas till osjälvständighet och beroende.

Med hjälp av teorier har alltså Söderberg förklarat viktiga processer. Min nyfikenhet på hur hon metodologiskt gått till väga har väckts. Utifrån egna erfarenheter både från forskning och livet självt vet jag

att det svåraste som finns är att samtala om det vardagliga, om rutiner och vanor. Att studera vardagslivet och det invanda samt vardagens normaliseringstendenser tillhör det svåra i samhällsvetenskapen. Söderberg använder sig av en hermeneutisk ansats och skriver att:

"I linje med Husserl har jag i min ansats försökt förhålla mig både till min egen livsvärld och förståelse – och till andras. Jag har också försökt förhålla mig både till det som äger rum och det som inte äger rum. I mitt tolkningsförfarande har jag på motsvarande sätt försökt vara uppmärksam på en växelverkan mellan nutid och dåtid; historiskt och i enskilda människors liv. Därmed har delar och helhet, vardagssituation och sammanhang, tidigare forskning och samtida forskning, återkommande relaterats till varandra."

Hur gjorde hon då? I texten finns många antydningar om att det funnits problem i arbetet med materialet. Vi får veta att det varit trögt i kontakten med handläggarna och det urval som blev, kanske hade de och forskaren olika kriterier på vad som konstituerar ett omfattande omsorgsbehov. Hade Söderberg behövt leta på andra arenor för att få ett mera heterogent urval? Trots önskan om mångfald blev datamaterialet från den offentliga omsorgen så homogent. Väljer de som inte passar in i de ofta standardiserade lösningar som erbjuds att ordna sin hjälp på annat sätt? Är det åldrande Sverige så homogent eller finns det variationer? En fråga som hänger ihop med detta är när och hur den mättnad som eftersträvades inträdde? Om det

är så att äldres berättelser om vårdarna med att bli beroende är så lika kan man t.o.m. undra om för många intervjuer gjordes. Många av de intervjuade talade normalt inte om dessa saker med någon och intervjuaren blev en del av deras liv och ibland kanske också en projektionsyta för motsättningar och tabun i nätverket. Vem kan man lita på? Kanske svarade de att "lägg dig inte i det här" eller "nu måste du höra vad jag säger för ingen annan lyssnar på mig". Söderberg är ju inne på skambelagda områden något som jag kan tänka mig spelade roll i intervjusituationen. Hur tolkade hon materialet i analysens olika steg? Detta hör till den hermeneutiska cirkeln att redovisa, men läsaren hålls utanför. Här krävs metodutveckling eftersom mycket i vardagen är svårt att komma åt metodologiskt och med bibehållen god forskningsetik.

En angelägen fortsättning för bearbetning av materialet kan vara att studera vad som händer i nätverken. Eftersom mottagarna, anhöriga och biståndshandläggarna presenteras var och en för sig, får vi inte se dem sammankopplade. Den design hon valt gav inte utrymme för detta. Vad hade hänt om Söderberg analyserat materialet nätverk för nätverk, något som väl egentligen ligger i Goffmans tankegång.

Avhandlingen väcker intresse genom sina teoretiska perspektiv som också visat sig utvecklingsbara. Samtidigt ställer perspektivet nya frågor. Det har gått 50 år sedan Goffman utgav *Stigma* och det har

skett många uppdateringar s.k. *State of the Art* och 2013 publicerade tidskriften "Basic and Applied Social Psychology" ett temanummer om Stigmatologierna för att ge uppmärksamhet åt de 50 år gamla teorierna. Nu finns åtminstone 10 000 artiklar med nyckelordet stigma. Begreppet har använts mest från det medicinska hållet t.ex. i forskning kring AIDS och mentala hälsoproblem. Att som Söderberg ta exempel från sociala situationer som ingår i ett relativt förutsägbart livslopp nämligen åldrandet, är nytt, men resonemanget skulle ha kunnat problematiseras mer i avhandlingen. Vad innebär det när ett begrepp som tidigare var ämnat för att utesluta en minoritet och nu övergår till att gälla alla? Gamla blir vi nästan alltid.

Också formen för en doktorsavhandling där sammanläggningsavhandlingen blir allt vanligare blir viktig att diskutera. Hur handskas man, i evidensbaserings tid, med de frågor som en kvalitativ ansats väcker och som kräver stort utrymme för överväganden, uppvisande av ambivalens? Var i avhandlingen kan dessa resonemang föras då artiklar oftast inte ger utrymme för omfattande diskussioner av både teorial och metodöverväganden?

*Stina Johansson, Fakultetsopponent
Professor emerita. Institutionen för
socialt arbete, Umeå universitet*

Referenser:

- Goffman, E. (1963/1990). *Stigma. Notes on the management of spoiled identity*. London: Penguin Books.
- Scheff, T. J. & Starrin, B. (2002). Skam och sociala band – om social underordning och utdragna konflikter. I Meeuwisse & Svärd (red.) *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm. Natur & Kultur.
- Scott, M. B. & Lyman, S. M. (1968). Accounts. *American Sociological Review*, 33(1), 46-62. American Sociological Association.